

УДК: 94:070](477.63/.64)«1941/1943»
DOI: 10.20535/2307-5244.58.2024.309252

Г. І. Казаков

ORCID: 0000-0002-2860-9892

Вища школа публічного управління

H. I. Kazakov

High School of Public Governance

ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ В ОКУПАЦІЙНІЙ ПРЕСІ ЗАПОРІЗЬКОЇ ТА ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛ. 1941–1943 рр.

*The Aspects of Ukrainian History and Culture in the Occupation
Press of Zaporizhzhia and Dnipropetrovsk Oblasts, 1941–1943*

У статті розкрито висвітлення питань, що стосувались української історії та культури, на сторінках газет періоду нацистської окупації 1941–1943 рр. Зазначено, що, незважаючи на терор, який скоїли окупаційні війська, окупаційна адміністрація, хоча й з пропагандистською метою, надала право місцевій пресі публікувати статті відповідного змісту. Акцент поставлено на періодиці Запорізької та Дніпропетровської обл., адже вони були русифікованіші в перші десятиліття радянського домінування, як результат, подібні публікації давали змогу відродити серед місцевого населення українські традиції, історію та культуру.

Ключові слова: періодична преса, окупація, окупаційний режим, пропаганда, національна свідомість, історичне минуле.

The article investigates the coverage of issues related to Ukrainian history and culture in newspapers during the 1941–1943 period of the Nazi occupation. It is noted that the occupation administration granted the newly created local press the right to publish articles on relevant themes. At the same time, the author does not minimize the invasive character of the Nazi occupation and all the atrocities committed during this period on Ukrainian territory, noting that the indoctrination of the local population was among the primary goals of these articles. At the first stage, there was a separation of Ukrainians, especially the younger generation, in their mentality as a distinct nation independent of Bolshevik Russia. The emphasis is placed on the periodicals of the Zaporizhzhia and Dnipropetrovsk regions as they were more Russified in the first decades of Soviet domination, so these publications allowed local people to read about Ukrainian issues.

The focus was on the recent tragic history of the Ukrainian people who experienced it under the Soviet regime in the region. Efforts were made to evoke memories of recent events, such as the Holodomor, the Great Terror, and the

collectivization and dispossession of peasants. There were also efforts to remind the older generation of the atrocities of the Bolshevik regime, influencing young Ukrainians. At the same time, there were appeals to heroic Ukrainian history, and information about prominent figures in Ukrainian history and culture was shared. Efforts were made to revive ancient Ukrainian traditions in the lives of ordinary Ukrainians.

In conclusion, the author emphasizes the similarity in the use of mass media policies between the German-fascist occupation period and the modern occupation of parts of the studied regions by Russian troops. However, during 1941–1943, there was an emphasis on presenting reliable facts, whereas the modern occupation period is characterized by the widespread dissemination of misinformation.

Keywords: periodical press, occupation, occupation regime, propaganda, national consciousness, historical past.

Вивчення ролі ЗМІ у поширенні ідеологічних наративів дає змогу глибше зрозуміти механізми формування суспільної думки, що актуально для розвитку медіа-історії як окремого напрямку історичних досліджень. У цьому контексті, актуальним, на наш погляд, буде аналіз ідеологічної діяльності ЗМІ в Запорізькій і Дніпропетровській обл. 1941–1943 рр., які за ініціативи та підтримки окупаційної адміністрації, розгорнули кампанію з висвітлення української історії й культури як самобутнього явища незалежного від більшовицької Росії. Додатковим чинником актуальності теми є те, що за умов повномасштабного вторгнення з боку Російської Федерації, яке відбулось у лютому 2022 р., значну частину територій Сходу та Півдня України окупували війська Російської Федерації, яка одразу розпочала ідеологічну обробку місцевого населення через ЗМІ. Отже, за підсумками дослідження відкривається перспектива провести паралелі між методами ідеологічного впливу нацистської Німеччини та сучасної Російської Федерації, що може посприяти глибшому розумінню механізмів маніпуляції громадською свідомістю в умовах окупації.

Українська історіографія на сьогодні сповнена досліджень нацистської окупації українських територій, зокрема науковці порушують питання ідеологічної політики окупаційного режиму, діяльності пропагандистського апарату, до якого належать і тогочасні періодичні видання. Так, вагомий внесок у вивчення функціонування пропаганди в період окупації зробив К. Долгорученко (Долгорученко, К. О. 2017)¹. В працях С. Горевалова, Д. Титаренка та К. Курилишина (Горевалов, С. 2001; Курилишин, К. 2010)² досліджу-

¹ Долгорученко К. О. Організація та діяльність спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» (на матеріалах спецвідділу «Вінета»): історико-правове дослідження. Дис. ... канд. юрид. наук. 2021. 227 с.

² Титаренко Д. М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.06 — Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Дніпропетровськ, 2002. 30 с.

ється окупаційна періодика щодо Півдня й Сходу України. Проте автори ставлять акценти власне на самих виданнях та їх джерелознавчих можливостях, не аналізуючи змістове наповнення періодики. Вагомий внесок у вивчення змісту періодики німецьких окупаційних зон, тих наративів, які просували представники «нового порядку», зробив О. Гончаренко (Гончаренко, О. 2022; Гончаренко, О. 2022а; Гончаренко, О. & Іваненко, А. 2023). Окремі аспекти висвітлення в пресі питань української культури зробила О. Салата (Салата, О. 2014; Салата, О. 2016). Проте наголосимо, що дослідники переважно зосереджують увагу на всіх територіях німецьких окупаційних зон, тоді як ми прагнемо акцентувати на вимірі двох областей, які за рахунок географічного положення та власне історичного минулого мали певні специфічні особливості. Окрім того, при зосередженні на пропагандистській складовій преси майже не звертається увага на певне відродження української історії та культури, що відбувалося через публікації в тогочасних ЗМІ відповідних матеріалів. Хоча подібні публікації нацисти заохочували не через бажання нацистів посприяти Україні, а з ідеологічною метою, задля підтримки місцевих мешканців на тлі загалом антигуманної політики нацистів.

Метою статті є дослідження регіональної окупаційної преси 1941–1943 рр., як джерела відродження української самобутності та розвінчання більшовицьких міфів про спільність радянських народів. Досягти мети планується шляхом аналізу тематичного й змістовного наповнення публікацій, спрямованих на інформування про досягнення української культури, відновлення релігійних свят, розкриття радянських та імперських злочинів щодо українського народу.

В ході аналізу, основну увагу зосереджено на публікаціях у періодичних виданнях Запорізької та Дніпропетровської обл. періоду нацистської окупації. При цьому беремо до уваги не сучасні кордони зазначених областей, а їх територію на період, який передував окупації. Також у низці випадків використані публікації інших українських регіонів, які перебували під окупацією. Цитати з відповідних газетних статей обумовлені згадками в них подій, які відбувались у тогочасних Запорізькій та Дніпропетровській обл.

Ми проаналізували матеріали близько 30 періодичних видань, у роботі використано матеріали з 16 періодичних видань того періоду, з них — 11 видавалися на території Дніпропетровської та Запорізької обл. у кордонах на початок 1941 р., решта 5 («Нове українське слово», «Дніпрова хвиля», «Голос Дніпра», «Літературна недѣля», «Література і мистецтво») — у межах інших окупованих територій.

У Дніпропетровській обл. видавнича справа була налагоджена краще, ніж у Запорізькій. Використано такі періодичні видання «Дніпропетров-

ська газета» (Дніпро), «Верхнедніпровська газета» (Верхньодніпровськ), «Дзвін» (Кривий Ріг), «Павлоградська газета» (Павлоград), «Вільна Україна» (Дніпро), «П'ятихатська газета» (П'ятихатки), «Никопольський листок» (Нікополь). Перші 4 газети виходили з 1941 по 1943 рр. (весь окупаційний період), тоді як три останні на настільки довго. Так, «Вільна Україна» видавалася тільки на початку окупації 1941 р.; «П'ятихатська газета» — певний час 1943 р., а «Никопольський листок» отримав тільки один номер 1944 р. і був останньою спробою окупаційного режиму закріпитись у свідомості місцевих мешканців та здобути їхню підтримку.

З Запорізької обл. ми використали матеріали газет «Нове Запоріжжя» (Запоріжжя), яке видавалося весь період окупації; «Мелітопольський край» (Мелітополь) та «Нове життя» (Пологи), які видавалися від середини 1942 р. до завершення окупації; «Азовський вестник». Хоча видань було дещо більше, інша періодика не надто акцентувала на питаннях української історії й культури, або просто передруковувала інші статті.

Газета «Азовський вісник» видавалась у м. Генічеськ (який наразі у складі Херсонської обл. (й тимчасово перебуває під окупацією російського агресора), але на той час входив до складу Запорізької обл. Газета виходила приблизно рік до літа 1942 р. двома мовами: українською та російською.

В таких газетах як «Нове українське слово» (Київ), «Дніпрова хвиля» (Кременчук), «Голос Дніпра» (Херсон) досить часто містилися матеріали про перебіг подій у межах досліджуваних областей, зокрема таких як початок жнив, заходів на підтримку «нового порядку», а також ідеологічні матеріали, котрі місцеві газети друкували скорочено. Кременчук був безпосередньо на кордоні з Дніпропетровською обл., тому часто на сторінках місцевої преси друкували інформацію про події в ній. Особливо в межах видання «Голос Дніпра», досить часто виходили матеріали, що стосувалися подій у м. Мелітополь. Окремо згадуємо газети «Літературна неділя», «Література і мистецтво». Ми не можемо достеменно стверджувати, що на їх сторінках друкували письменники Запорізької чи Дніпропетровської обл., проте маємо беззаперечні відомості (по факту збережених видань у нащадків), що ці видання поширювалися регіоном. Цілком можливо, цьому сприяли місцеві осередки ОУН.

Методологічною основою дослідження стали методи: емпіричний (полягав у пошуку та систематизації джерел і літератури); контент-аналізу (підраховано кількість статей, які стосувалися проблематики історії та культури, їх тематичне різноманіття); журналістського аналізу текстів (проаналізовано змістовну складову текстів статей відповідно до тем, які порушувалися, та цілей, які вони несли); історико-типологічний (було вивчено передумови виникнення періодичних видань і власне публікації в них статей з української історії та культури).

Апарат пропаганди сформувався практично зразу після окупації українських територій, а сама ініціатива заснувати друковані видання належала пропагандистським органам вермахту, військовим комендатурам, штабам воєнних частин. Вони, в свою чергу, через місцеве самоврядування почали залучати до співпраці місцевих фахівців, що дало змогу досить швидко запустити видання періодики в багатьох населених пунктах. Нові газети, журнали різнилися обсягами та періодичністю виходу, проте будувалися за єдиною структурою та в змістовному наповненні дотримувалися тези про превентивність війни Німеччини проти СРСР, звинувачуючи в розв'язанні війни СРСР. Сьогодні ми вже точно знаємо, що Друга світова війна стала результатом інтриг обох країн — і нацистської Німеччини, і Радянського Союзу. Отже, обидві держави винні в її розв'язанні.

Аналізуючи публікації в періодиці окупаційного періоду, передусім варто наголосити на зміні мовної політики подібних видань. Так, у межах досліджуваного регіону приблизно 10–15% новоутворених газет видавалися російською мовою, тоді як решта були переорієнтовані на україномовний сегмент. Зокрема, в мережі архіву української періодики онлайн «Libraria» з 15 газет, які видавалися під окупаційним режимом, 13 були україномовними (зрідка вміщуючи статті російською та німецькою мовами) та 2 російськомовними (частково публікуючи україномовний сегмент). За рахунок цього можемо припустити, що преса була зорієнтована, по-перше, на інтелігенцію, в такому випадку відбувалася не антирадянська пропаганда, а радше спроба сформувати позитивніший образ окупаційної адміністрації, яка «підтримує все українське». По-друге, на сільських читачів, які тоді переважали кількісно й краще зберігали традиції української мови, ніж у місті, а водночас мали відчутніше негативну пам'ять про радянську політику колективізації та голодоморів.

Цікавим також виявляється підхід до назв, які використовувались у пресі. Понад половина з них мала у назві слово «нове» або ж асоціації з певними світлими моментами, які символізують нові початки («Світанок», «Промінь») тощо. Означений підхід окупаційної адміністрації, в основі якого було апелювання до української теми та історії, протиставлення «нового режиму» попередній владі, висвітлення раніше замовчуваних фактів і злочинів радянського режиму був характерною рисою новоутворених періодичних видань. На наш погляд, така політика нацистської адміністрації насамперед була обумовлена намірами завоювати довіру та підтримку серед місцевих мешканців.

Усього ми виявили 232 статті (або повідомлення), дотичних до проблеми української культури й історії, в періодичних виданнях, заявлених у темі й географічних межах дослідження. Ще 12 публікацій, які стосувалися заходів на Дніпропетровщині ми знайшли в періодиці інших регіонів, зокрема в київській газеті «Нове українське слово». Деякі публікації повторюють

ся в багатьох виданнях, тому можемо припустити, що їх текст подавався з вищих інстанцій.

Відносно змістовного наповнення, тематику української культури та історії, діяльності «нової влади» в її відродженні зустрічаємо доволі часто, що демонструє вагомість поданої теми, як для редакційного складу видання, так і для окупаційної адміністрації, адже весь матеріал, який спрямовувався для друку, проходив попередню цензуру. Проте ключовою була теза про дружні відносини українського й німецького народів, їхню взаємодопомогу та спільне бажання подолати «жидо-більшевизм».

Вже з перших номерів у газетах було розміщено статті про антигуманну політику радянського режиму. Через такі публікації нацистська влада, швидше за все, ставила за мету не цілеспрямовано розкрити злочини СРСР щодо українського народу, а радше виставити себе як позитивнішу альтернативу. Також, для кращої реакції населення й уникнення осуду за вигадки, які могли виникнути поміж читачів, нацистська адміністрація акцентувала виключно на реальних фактах. До того ж статті публікували, так би мовити, живою мовою, тобто зі збереженням суржику та місцевих діалектів, що, на наш погляд, мусило б сприяти їх кращому розумінню серед потенційних читачів. У тематичному вимірі ключовий акцент у статтях було зроблено на подіях сталінського терору та Голодоморі 1932–1933 рр., пам'ять про які ще була досить свіжою поміж мешканців регіону.

Одним зі способів донести до громадськості своєрідність української нації та відомості про жертв радянського режиму було нагадування про окремих видатних постатей, убитих або відісланих до таборів у 1930-ті рр. Для прикладу, в декількох газетах містяться статті про Остапа Вишню, висвітлено умови його транспортування та перебування в таборах і той факт, що українці об'єднувалися навколо таких національно значущих осіб¹.

В публікаціях про події Голодомору 1932–1933 рр. використовувалися різні підходи до зображення означених подій. Найбільше поширилася публікація спогадів очевидців подій про страту когось з їх родини за сфабрикованими звинуваченнями або ж із наголосами, що в період Голодомору радянський уряд, хоч і мав достатньо зерна на складах, але не видавав його населенню, хоча був добре проінформований про жакливу ситуацію².

Поряд зі спогадами в пресі розміщували різнопланову інформацію та аналітичні статі про Голодомор. Автори цих робіт приурочували публікації до десятиріччя трагедії й цікаво, що не всі вживали термін «голодомор». У деяких статтях визначалося, що Голодомор став найбільшою трагедією українського народу за весь період радянського поневолення; розповідали про факти вимагання коштовностей за їжу, детально описувалися жертви, що помирали

¹ Судьба Остапа Вишни // Азовский вестник. 23 серпня 1942. № 33. С. 2.

² Это и есть большевизм // Азовский вестник. 14 червня 1942. № 13. С. 2

від голоду¹. Не маючи змоги користуватися реальними статистичними відомостями, автори намагалися навести приблизну кількість жертв, яка часом не демонструвала реальні наслідки Голодомору 1932–1933 рр. для України: «десятки тисяч загинули в Україні у ході більшовицького голодомору... ще не знали ми такої трагедії і благо Адольфу Гітлеру тепер і не пізнаємо»².

Власне, подяка керманичеві Третього Рейху поставала невід’ємною складовою подібних статей, часом навіть у віршах. Цікавим є один із віршів, який ми зустрічаємо у багатьох газетах окупаційної доби. Він завершується так: «Зажил замученный народ: Хлеб сеют, пашут огород, И веселится детвора. Адольфу Гитлеру — Ура»³. Проте більшість подяк були стандартними та мали переважно єдину форму подання, коли вказували дату «звільнення» певного регіону й період, протягом якого в ньому діяла «нова влада». Обов’язковою була подяка німецьким визволителям, а особливо А. Гітлеру: «Ось вже минув рік, як доблесні німецькі визволителі позбавили нас совєтського ярма. Ми дякуємо Адольфу Гітлеру та його витривалим, переможним воякам»⁴. Вочевидь указувалося, що саме окупаційна адміністрація сприяла налагодженню життя в країні. Подібні тези згодом підтверджувалися демонстрацією власних здобутків у різних галузях, зокрема сільському господарстві. Зокрема в перших випусках газет містилися публікації, в яких наголошувалося, що радянський апарат знищив сільськогосподарський сектор в Україні у 1920–1930-ті рр., а остаточно ліквідував у ході відступу червоної армії⁵. Пізніші статті вже зміщували акцент на внесок окупаційної адміністрації в розвиток сільського господарства на українських землях. Поміж іншого, вказувалося на початку сільськогосподарських робіт: «земля на півдні ще замерзла, але коли покажеться сонце, то верхня верства вже м’якне і вже існує можливість обробити її хоча б навіть поверхово. В цьому році треба цю можливість за всяку ціну використати, бо ми мали восени і взимку надзвичайно малу кількість опадів», «Працьовиті селяни подбали взимку про те, щоб сільськогосподарські машини та приладдя знову були придатні до вжитку»⁶. Також часто писали про суттєве зростання обсягів зібраного врожаю за окупаційної влади⁷. Проте достовірної інформації про обсяги врожаю ми

¹ Українська трагедія // Нове Запоріжжя. 16 липня 1942. № 62. С. 2

² Терор советів // Дніпропетровська газета. 16 лютого 1943. № 15. С. 3; Червоний Терор // Нове українське слово. 23 квітня 1943. № 96. С. 3;

³ Вовки і вівці // Нове українське слово. 19 листопада 1942. № 270. С. 3.

⁴ З нагоди річниці // Дніпропетровська газета. 1942. 15 жовтня. № 215. С. 1; Звернення до громадян // Нове Запоріжжя. 1943. 7 квітня. № 28. С. 2; Відбудуться урочистості... // Світанок. 10 серпня 1942. № 28. С. 2.

⁵ Больше рыбы // Азовский вестник. 14 червня 1942. № 13. С. 1.

⁶ Погано збережене приладдя відтягає весняні посіви // Верхньодніпровська газета. 27 березня 1943. № 25. С. 2; Жнива розпочалися // Дніпрова хвиля. 10 липня 1943. № 81. С. 4; Тепер починаються весняні роботи // Бориспільські вісті. 25 березня 1943. № 21. С. 2.

⁷ Жнива у Дніпропетровській генеральній окрузі // Кам’янські вісті. 05 вересня 1942. № 103. С. 2; Добрий врожай // Павлоградська газета. 2 вересня 1943. № 48. С. 2.

не знайшли, можемо припустити, якщо вони й зросли, то в порівнянні 1941 р. з 1943 р., тоді як до довоєнних вони наближені не були.

Головні фактори, які покращили ситуацію в сільському господарстві — це відновлення права індивідуально володіти землею¹ та можливість відкрити власний дрібний бізнес, який забезпечував регіон робочими місцями. Таким бізнесом могли бути швейна майстерня, миловарня, рибальський промисел, продовольча крамниця тощо².

Наголошували в періодиці й на тому, що українці підтримують подібні зміни, про що свідчать статті про делегації українських селян і робітників з подяками, які вирушали до Берліна³.

Повертаючись до тематики Голодомору в пресі, поряд із серйозними статтями, які ставили за мету продемонструвати всю трагедію явища, існували й легші, сатиричні роботи, переважно або вже у згаданій віршованій формі, або у формі карикатур. Для прикладу, масово публікувалися карикатури, які зображували людей, що виконували неймовірно тяжку працю, в СРСР⁴. Отже, як можна по бачити, автори статей використовували різні підходи форми інформування, однак при цьому не вигадували нічого. Також варто зазначити, що практично всі статті, що стосувалися теми Голодомору, були анонімні. Мова та стиль свідчать про те, що писали місцеві дописувачі, оскільки використовувалися регіональні діалекти. Зміст статей викладав правдиві факти про ті чи інші події недавнього минулого України та СРСР загалом.

Менше публікацій було про більш ранній період, а саме становлення радянського режиму та придушення Української Революції 1917–1921 рр., про яку писали як про втрачену спробу України піти європейським шляхом. Прихід більшовиків до влади автори статей вважали періодом горя та нещастя, а осіб, які підтримали новий режим, — задурманеними більшовизмом⁵. Хоча з історичних постатей цього періоду були згадки лише про М. Грушевського, який «змушений був піддатися червоній машині» та П. Скоропадського, якого називали «другом Німеччини». Такі дописи були своєрідним нагадуванням про право України на незалежність від СРСР. Власне, про повну незалежність у газетах не йшлося, лише наголошувалося на окремішності українських земель, на праві українців мати приватну власність, власну культуру й «тісні відносини з Німеччиною» у майбутньому⁶.

¹ Користування землею // Верхньодніпровська газета. 10 квітня 1943. № 29. С. 2; Смерть Колгоспам! // Нове Запоріжжя. 15 березня 1942. № 22. С. 3.

² Ловля риби — вільна // Дзвін. 17 червня 1943. № 218. С. 4; Курси бавовництва в Херсоні // Дніпропетровська газета. 17 вересня 1942. № 198. С. 3; Мелітопільська фабрика виготовлення мила й фарб // Дніпрова хвиля. 21 серпня 1943. № 81. С. 4.

³ Хлібороб на власній землі // Павлоградська газета. Обласні вісті. 26 червня 1943. № 29. С. 3.

⁴ Серп і молот — смерть і голод. Листи Полонених Українців // Останні вісті. 17 листопада 1941. № 1. С. 5; Краше пізно, ніж ніколи // Нове Запоріжжя. 16 липня 1942. № 62. С. 2.

⁵ Доля Українського народу // Голос Дніпра. 11 жовтня 1941. № 15. С. 2.

⁶ Доля Українського народу // Голос Дніпра. 11 жовтня 1941. № 15. С. 2; Великий Патріот. До Річниць Смерти Михайла Грушевського // Верхньодніпровська газета. 26 листопада 1942. С. 2.

Не оминула окупаційна преса в пропаганді публікації таємних домовленостей між СРСР та Німеччиною, укладені 23 серпня 1943 р. Газети акцентували на тому, що СРСР розділив світ, преса наводила факти злочинів радянських військ у Фінляндії та на Заході України, зокрема жорстокого ставлення радянських військових до мешканців західноукраїнських земель, розлучення сімей, масові арешти. Ці події наводились як імовірний сценарій на інших українських землях, за умов повернення більшовицької влади, що й згодом відбулось у 1943–1944 рр. Цікаво, що укладання договору з боку Німеччини, на думку авторів статей, а, швидше за все, це була офіційна позиція окупаційної адміністрації, було обумовлено збереженням миру на східному кордоні Третього Рейху, що допомогло б Німеччині боротися з її «істинними ворогами-жидами з Великобританії, Франції та США»¹.

Однією з прерогатив окупаційної преси став дозвіл публікувати статті, які вносили на перший план українську ідентичність. Подібні статті були різні. Одні могли нагадувати про українську самобутність, інші були радикальнішими, спрямованими проти радянської влади, яка знищувала все українське. В публікаціях часто висловлювалися невдоволення радянським «звільненням України», зазначалося, що за радянської влади України не існувало, а функціонував виключно додаток до партійної верхівки СРСР².

Попри всі пропагандистські складові, окупаційна преса була своєрідним джерелом відродження української культури. У газетах публікували багато творів українських класиків, детально висвітлювалися життя й діяльність відомих громадських діячів і митців. Найбільше уваги приділялося постаті Тараса Шевченка, особливо 1943 р., коли по всіх окупованих регіонах проводилися святкування річниці з нагоди його дня народження. Так, у низці газет на перших шпальтах були опубліковані об'ємні статті з біографією та портретом письменника. Таких великих статей не друкували навіть про лідерів нацистської Німеччини³. Окрім біографії, в подібних статтях вказувалося на значенні постаті Кобзаря для народу в збереженні та розбудові української самобутності. А деякі статті детально описували святкування дня народження Тараса Шевченка в різних населених пунктах України⁴. Також була інформація про відкриття музеїв поета в окремих населених пунктах, зокрема тодішньому м. Дніпропетровськ, с. Кирилівка Дніпропетровської обл. тощо⁵.

Не оминули в пресі й постать Лесі Українки, якій були приурочені концерти. Обсяги статей були невеликими, проте автори наголошували на невід'єм-

¹ Мелітопольський край. 31 жовтня 1942. № 86. С. 3; Нове життя. 19 березня 1943. № 10. С. 2.

² Голос справжнього українського патріота // Азовский вестник. 07 квітня 1943. № 26. С. 1.

³ Великому сину українського народу, геніальному поетові Тарасу Шевченку — безсмертна слава! // Дзвін. 10 березня 1942. № 10–11. С. 1.

⁴ Шевченківські свята в Україні // Голос Дніпра. 14 квітня 1942. № 65. С. 2.

⁵ До шевченківських днів // Дніпропетровська газета. 13 лютого 1942. № 36. С. 2; Музей Тараса Шевченка в Кирилівці // Дзвін. 19 вересня. № 136. С. 4.

ному внеску письменниці в розвиток української культури¹. Також писали про Г. Квітку-Основ'яненка. У статтях, присвячених письменнику, критикувалася радянська оцінка діяльності Г. Квітки-Основ'яненка та висвітлювалося, за допомогою яких образів письменник характеризував українські землі². На шпальтах «Голосу Дніпра» не оминули постать засновника українського театру М. Кропивницького. Власне, в статті наголошувалося, що завдяки його діям постав саме український театр, який відповідно до позиції авторів статті, активно процвітав під німецькою юрисдикцією³.

Окрім статей про письменників, публікували біографії низки осіб, які зробили вагомий внесок у розвиток української державності, зокрема П. Сагайдачного, В. Антоновича та інших. У статтях про композитора М. Лисенка наголошувалося на його проукраїнських поглядах. Зокрема наголошувалося, що М. Лисенко вважав українську музику самобутньою, ніскільки «не схожою на москальську»⁴.

Деякі статті демонстрували читачам своєрідність української мови, музики та української народної пісні, відродження яких, на думку авторів подібних публікацій мало зайняти панівне місце для українського народу⁵. Подібний сегмент газетних публікацій, на відміну від тематики розкриття радянських злочинів, мав підпис автора, проте здебільшого це були псевдоніми. Але, якщо звернути увагу на ці псевдоніми на кшталт Кобзар, Самовидець, Лютий Козак, Українець, то можемо засвідчити проукраїнську позицію авторів та їх високий рівень освіти й знання української історії.

Зокрема, в Дніпропетровську функціонувала капела бандуристів, яка з моменту окупації до середини 1942 р. дала 48 концертів, чверть з яких була безкоштовною. У пресі не тільки наводять статистичні відомості, але й згадують про дозвіл поданій капелі давати виїзdn концерти: «Тепер капела одержала дозвіл від генерального комісаріату виїжджати за межі міста з концертами для селян»⁶.

Усі літературні, які розміщувалися на шпальтах газет, публікувались українською мовою. Водночас відбувається зміщення на теми соціальні, політичні та власне зображення прекрасного, тоді як за радянської влади діяла цензура й відбиралися здебільшого матеріали про робітничий клас, партію тощо. Сам зміст художніх творів також проходив перевірку. Тому за радянської

¹ Леся Українка // Нове життя. 29 листопада 1943. № 45. С. 3. Де мешкала в Києві Леся Українка? // Кам'янські вісті. 28 січня 1942. № 11. С. 2; Де мешкала в Києві Леся Українка? // Дзвін. 6 лютого 1943. № 175. С. 2.

² Г. Квітка-Основ'яненко // П'ятихатська газета. 11 серпня 1943. № 7. С. 3.

³ Батько українського театру // Голос Дніпра. 10 жовтня 1943. № 122. С. 3.

⁴ Микола Віталієвич Лисенко 1842–1912 // П'ятихатська газета. 11 серпня 1943. № 6. С. 2; Микола Лисенко // Дзвін. 24 жовтня 1941. № 10. С. 2; Хорова капела ім. Лисенка // Дзвін. 17 червня 1943. № 218. С. 4.

⁵ Наша музика // Дзвін. 06 січня 1942. № 39. С. 2; Мова — наша національна ознака // Дзвін. 06 січня 1942. № 39. С. 2.

⁶ Капела бандуристів // Дніпропетровська газета. 5 квітня 1942. № 79. С. 3.

влади автори намагалися писати на нейтральні теми, аби не наразити себе на небезпеку. Звісно, цензура діяла і за нацистського окупаційного режиму. Так, винятком були тільки теми, які в негативному плані висвітлювали дії Німеччини та її союзників¹. У межах досліджуваного регіону не видавалися спеціалізовані літературні газети, проте деякі з газет, що виходили в інших областях, набули поширення для популяризації української творчості та відродження забутих імен письменників XIX ст.²

В окупаційній пресі заохочувався творчий доробок антибільшовицького змісту. Такими творами здебільшого була поезія. Зокрема, деякі поети писали: «Ні, ще не вмерла Україна, Вона проснулася зі сну, На більшовицьких цих руїнах Ми зустрічаємо Весну. Весну велику і квітчасту, Яку чекали двадцять літ. Із правдою ясною і щастям На всій українській землі»³.

В умовах нацистської окупації відновлювалося повноцінне святкування релігійних свят, зокрема Різдва й Великодня. В цьому випадку преса постала суб'єктом відродження українських релігійних традицій. Напередодні Різдва в газетах пропонували приклади шедрівок і колядок, публікувались україномовні вірші, приурочені до свята тощо. До того ж, згідно з газетними публікаціями, одночасно святкували католицьке та православне Різдво⁴.

Не меншу увагу було приділено святкуванню Великодня, особливо 1943 р. Також зосереджувалась увага на традиціях святкування та поступовій забороні свята за радянської влади. Вказувалося на символізм свята як на відродження українського народу⁵.

Акценти на релігійних святах, на нашу думку, були покликані дистанціювати населення від радянських догм, які насаджувалися українцям протягом останніх двох десятиліть. А спільне святкування за обома обрядами мало охопити якомога більшу частку населення. Разом з тим, варто зазначити, що була відсутня свобода віросповідання під час «нового порядку», адже осіб, які сповідували іудаїзм та іслам, нацистський режим переслідував.

Отже, незважаючи на всю трагічність нацистської окупації 1941–1943 рр. для досліджуваного регіону України, окупаційна адміністрація, шляхом публікацій матеріалів про українську історію, культуру і традиції, відкривала певні можливості для відродження самобутності українського народу та визнання його як окремої нації. Статті подібної тематики ставили

¹ Слава Україні // Вільна Україна. 14 жовтня 1941. № 1. С. 2; Цвісти ще будеш, Україно! // Відродження. 09 листопада 1941. № 14. С. 1.

² Літературна неділя. 3 серпня 1941. № 6; Література і мистецтво. 19 жовтня 1941. № 1.

³ Слава Україні // Вільна Україна. 14 жовтня 1941. № 1. С. 2.

⁴ Колядка // Дзвін. 10 грудня 1941. № 29. С. 4; Дві Колядки // Дзвін. 22 грудня 1941. № 34. С. 4; Український свят-вечір // Нове Запоріжжя. 23 грудня 1942. № 111. С. 3; В рождественскую ночь // Никопольський листок. 07 січня 1944. № 2. С. 2; Святкуймо українське різдво // Дзвін. 10 грудня 1941. № 29. С. 4.

⁵ Великдень — свято життя // Голос Дніпра. 05 квітня 1942. № 61. С. 3; Великдень — велике свято // Нове Запоріжжя. 5 квітня 1942. № 28. С. 2; Великдень // Дніпропетровська газета. 5 квітня 1942. № 79. С. 1.

за мету розвінчати радянські міфи, стереотипи й водночас донести правду до місцевого населення про злочини більшовиків проти українського народу, зокрема про Голодомор та політичні репресії; ознайомити мешканців з видатними українцями, їх внеском у боротьбу за українську ідентичність; сприяли відродженню українських традицій тощо. Водночас, нацистський окупаційний режим не планував відроджувати українську державу, а лише прагнув дискредитувати більшовицьку владу й позкращити ставлення місцевих мешканців до німецької адміністрації. Проте, замість фальсифікації та створення фейків, німецька окупаційна влада використовувала виключно реальні факти й події, які мали місце в радянську добу.

Перспективою досліджень є детальніше вивчення повсякденних практик періоду окупації та періодики окресленого періоду, в контексті порівняння з окупаційними практиками нинішнього агресора.

Горевалов, С. І. 2001. Пропагандистська війна на теренах Криму під час Великої Вітчизняної війни (1941–1944 рр.). *Актуальні проблеми журналістики*. С. 295–308.

Гончаренко, О. 2022. Ключові історичні наративи формування національної ідентичності українців у пропагандистському дискурсі німецьких окупаційних зон України (1941–1944 рр.). *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 66. С. 58–73. <https://doi.org/10.17721/2518-1270.2022.66.07>

Гончаренко, О. 2023. Ключові антиросійські наративи у пропагандистському дискурсі періодичних видань німецьких окупаційних зон України (1941–1944 рр.). *Український історичний журнал*. № 6. С. 108–119. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.06.108>

Гончаренко, О. & Іваненко, А. 2023. Рецепція Голодомору 1932–1933 років у практиці нацистського окупаційного режиму в Україні як засіб формування моделі історичної пам'яті. *Східноєвропейський історичний вісник*. Вип. 27. С. 183–201. <https://doi.org/10.24919/2519-058x.27.281519>

Долгорученко, К. О. 2017. Вплив нацистської пропаганди на правосвідомість українців в умовах окупації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. № 2. С. 90–96.

Курилишин, К. 2010. *Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси*: монографія. Київ: Піраміда.

Салата, О. 2016. Ідеї української літературної еліти на сторінках окупаційної преси 1941–1943 років. *Уманська старовина*. Вип. 1. С. 30–35.

Салата, О. 2014. Ретроспекція постаті Тараса Шевченка в окупаційній пресі 1941–1944 рр. *Україна у світовій історії*. № 3 (52). С. 44–53.

Horevalov, S. I. 2001. Propahandystska viina na terenakh Krymu pid chas Velykoi Vitchyznianoï viiny (1941–1944 pp.) [Propagandist War on the Crimean Territory during Great Patriotic War]. *Aktualni problemy zhurnalistyky*. S. 295–308. [In Ukrainian].

Honcharenko, O. 2022. Kliuchovi istorychni naratyvy formuvannia natsionalnoi identychnosti ukrainsiv u propahandystskomu dyskursi nimetskykh okupatsiinykh zon Ukrainy (1941–1944 rr.) [Key Historical Narratives for the Formation Of National Identity of Ukrainians in Propaganda Discourse of Administrations of German Occupation Zones of Ukraine (1941–1944)]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. Vyp. 66. S. 58–73. <https://doi.org/10.17721/2518-1270.2022.66.07>. [In Ukrainian].

Honcharenko, O. 2022. Kliuchovi antyrosiiski naratyvy u propahandystskomu dyskursi periodychnykh vydan nimetskykh okupatsiinykh zon Ukrainy (1941–1944 rr.) [Key Anti-Russian Narratives in the Propaganda Discourse of Periodicals of the German Occupation Zones of Ukraine (1941–1944)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 6. S. 108–119. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.06.108>. [In Ukrainian].

Honcharenko, O. & Ivanenko, A. 2023. Retseptsiia Holodomoru 1932–1933 rokiv u praktytsi natsystyskoho okupatsiinoho rezhymu v Ukraini yak zasib formuvannia modeli istorychnoi pamiaty [Reception of the Holodomor Of 1932–1933 in the Practice of the Nazi Occupation Regime in Ukraine as a Means of Forming the Model of Historical Memory]. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk*. Vyp. 27. S. 183–201. <https://doi.org/10.24919/2519-058x.27.281519> [In Ukrainian].

Dolhoruchenko, K. O. 2017. Vplyv natsystyskoi propahandy na pravosvidomist ukraintsv v umovakh okupatsii [Nazi Propaganda Influence on the Formation of Ukrainian Population Legal Consciousness the under Occupation]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. S. 90–96. [In Ukrainian].

Kurylyshyn, K. 2010. *Ukrainske zhyttia v umovakh nimetskoï okupatsii (1939–1944 rr.): za materialamy ukrainomovnoi lehalnoi presy [Ukrainian Life Under German Occupation (1939–1944): Based on Materials from Ukrainian-Language Legal Press]*: monohrafiia. Kyiv: Piramida. [In Ukrainian].

Salata, O. 2016. Idei ukrainskoi literaturnoi elity na storinkakh okupatsiinnoi presy 1941–1943 rokiv [Creative Activities of the Political Elite in the Conditions of the Nazi Occupation 1941–1943 Years]. *Umanska starovyna*. Vyp. 1. S. 30–35. [In Ukrainian].

Salata, O. 2014. Retrospektsiia postati Tarasa Shevchenka v okupatsiinii presi 1941–1944 rr. [Retrospection of Taras Shevchenko's Figure in the Occupation Press of 1941–1944]. *Ukraina u svitovii istorii*. № 3 (52). S. 44–53. [In Ukrainian].

УДК 271.2-754(477.81)

DOI: 10.20535/2307-5244.58.2024.309253

О. М. Федчук

ORCID 0000-0002-8494-9066

Волинська духовна семінарія

O. Fedchuk

Volyn Orthodox Theological Seminary

НЕОУНІЙНА ЦЕРКВА НА ВОЛИНІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

The Neo-Union Church in Volyn during the Second World War

У статті досліджено функціонування неоунійної Церкви на Волині під час Другої світової війни. Визначено стан цього релігійного руху на момент приєднання Західної України до УРСР. Простежено вплив радянської влади на закриття головних осередків неоунії наприкінці 1939 р. З'ясовано умови життя віцїлілих неоунійних парафій у роки німецької окупації. Констатовано, що 1945 р., в рамках узятото в державі курсу на повну ліквідацію унії в Україні було закрито останні неоунійні парафії на Волині.